

KLASSIKEREN: INTRODUKTION

Med genoptrykket af "Retorikkens Brændpunkt" indleder vi *Klassikeren* - en serie af tekster, som har ydet et markant bidrag til retorikvidenskaben, og som i kraft af en unik tilgang til emnet stadig kan udvide vores forståelse af fagets (tværvidenskabens?) væsen.

Når vi har valgt at åbne serien med denne artikel, skyldes det, at den i bedste forstand er *skandinavisk*: Den blev første gang trykt på dansk i en svensk bog udgivet af en nordmand¹, og er forfattet af Skandinaviens første og (dengang) eneste retorikprofessor Jørgen Fafner. Samtidig opfylder den kravet til en klassiker, idet den giver et unikt og velbegrundet svar på det fundamentale spørgsmål: "Hvad er retorik?" Spørgsmålet er blevet besvaret på mange måder gennem tiden. For Fafner findes der imidlertid kun én "genuin" retorik, nemlig dén der bevarer sine rødder i den klassiske tradition og fastholder "de gamles" helhedssyn på mennesket, sproget og verden.

Fafner går ikke frem på sædvanlig vis, f.eks. ved definere retorikken ved dens område: "Hvilke fænomener behandler retorikken?", eller dens funktion: "Hvad skal den bruges til?". Han metode er derimod *topisk*; man kan sige at han angriber retorikken med dens egne værktøjer. I det hele taget hænger artiklen usædvanligt godt sammen; der er en nøje

sammenhæng mellem emnet og forfatterens behandling af det.

Fafner tager brug af fem topoi: *menneskesyn, sprogsyn, troværdighed, færdighed, mundtlighed*. Det er dem, der som lysstråler mødes i og tilsammen danner retorikkens brændpunkt. I den skrevne form må bevægelsen nødvendigvis være lineær; artiklens *dispositio* bliver derfor en trin-for-trin udfoldelse af de fem topoi, eller som forfatteren selv kalder dem: retorikkens fem grundprincipper.

Tilsammen bygger grundprincipperne bro mellem retorikkens erkendende og handlende sfære. Det vil sige, at hvor det retoriske menneskesyn og sprogsyn hører til den erkendende sfære, danner troværdighedsbegrebet overgang til den handlende sfære, hvor principperne om færdighed og mundtlighed hører til. Det virtuose greb består i, at hvert nyt princip afledes af det foregående, hvormed artiklen i sin form bekræfter sin egen hovedpointe: At erkendelse og handling - tanke og tale - indhold og form - er forbundne; de kan ikke adskilles. Den hele - genuine - retorik er således mere end summen af sine dele. Eller med forfatterens egne ord: "Krænkes blot ét af disse principper, så falder også forestillingen om et fag, der autonomt sætter eget mål og egen metode".

Retorikprofessoren måtte naturligvis argumentere for sit fags eksistensberettigelse. Efter at have været gennem brændpunktet kan man spekulere på, om Fafner gør retorikken til *mere* end et fag. Nemlig en tilværelsesfortolkning eller en livsanskuelse, der udspringer af en mere primær, 'arkaisk' og 'mundtlig' tænk måde end nutidens.

KJR

1 Vad är retorik?, udg. af Kjell Lars Berge, Stockholms Universitet 1988. "Retorikkens Brændpunkt" blev oprindeligt holdt som forelæsning ved en seminarserie om retorik på Stockholms Universitet i foråret 1988. I forlængelse heraf kan henvises til senere oversigtsartikler af samme forfatter som "Retorik i vor tid" (red. Finn Hauberg Mortensen, Odense Universitets Center for Kulturarbejde og Formidling, 1988), "Retorik til tiden", i: Retorik - tre forelæsninger (red. Georg Søndergaard, Odense universitets Institut for Litteratur, Kultur og Medier, 1993) samt "Retorikkens død og genopstandelse", i: Retoriske Frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton (festskrift til Kurt Johansson, red. Crister Åsberg, Stockholm 1995).

KLASSIKEREN: RETORIKKENS BRÆNDPUNKT

Af Jørgen Fafner

Det er ingen overdrivelse at sige, at interessen for retorik i tiden efter anden verdenskrig er vokset med eksplosiv hast. Et af vækststederne er, tankevækkende nok, Tyskland. Her som andre steder har man fattet de retoriske mekanismers dæmoniske effekt og høstet den bitre erfaring, at hvis man lader retorikken dø, så risikerer man selv at dø.

Og retorikken døde, mener nogle, engang i 1700-tallet.¹ Dens pludselige genopstandelse i vor tid kan for Tysklands vedkommende studeres i Jamison & Dycks store bibliografi fra 1983.² Her får man syn for sagn. De første år efter krigen er endnu magre. Derefter stiger antallet af årlige retorikvidenskabelige udgivelser i en stejl kurve og efter en betydelig målestok.

Denne *resurrectio reginae artium* omfatter Vesteuropa som sådan. USA danner en undtagelse, men positiv. Her har interessen fornyet sig under indtryk af forholdene i Europa, men traditionen har på den anden side aldrig været så totalt afbrudt som her.

Som almindelig grund til den fornyede retorikinteresse angiver man som oftest de humanistiske videnskabers selvbesindelse i vor tid. Det forsikres - forresten også fra tysk side - at retorikken har sin hovedrolle i enhver debat om humanismens kår i det nye Europa. Ballweg hævder det i forordet til den tyske

☛ Jørgen Fafner (født 1925), dr.phil og prof.emer. i retorik. Indtil 1994 den ledende kraft bag retorikfaget på Københavns Universitet. Regnes for en international pioner inden for ny-retorikken, blandt andet i kraft af værker som *Retorik - Klassisk og moderne* (1977), *Tanke og Tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa* (1982), samt den omfattende og igangværende *Dansk Verskunst*.

udgave af Perelman's "L'empire rhétorique": "So gesehen erscheint die Rhetorik geradezu als der Ort und Hort der *conditio humana*, auch unter den Bedingungen der wissenschaftlichen Zivilisation."³

Retorikkens disjecta membra

Når det hævdes, at retorikken døde i det 18. århundrede, menes der selvfølgelig retorikken som *fagstudium*. Retorikken selv dør ikke, uden at menneskeligheden dør. Den er "conditio humana". Det ville derfor være mere korrekt - men også mere kluntet - at bruge betegnelserne "retorik" og "retorikvidenskab" på samme måde, som når vi siger "musik" og "musikvidenskab". Sondringen vil dog næppe volde vanskeligheder i det følgende.

Når nu den vågnende interesse for faget har vist sig, så må man samtidig konstatere, at man har interesseret sig for vidt forskellige dele af damens - af Fru Rhetoricas - krop, og ikke altid for hele personen. En slags videnskabelig fetichisme, kan man vel sige. Hendes adspaltede lemmer studeres separat fra flere hold: jurister, filosoffer, semiotikere, litteraturfolk med flere.

Theodor Viehweg kastede sig til eksempel over den retoriske topik med henblik på en "rechtswissenschaftliche Grundlagenforschung".⁴ På samme linje befinder sig Chaim

1 Walter Jens (1969), s. 14

2 Se litteraturlisten

3 Perelman (1980)

4 Viehweg (1974)

Perelman, der med den aristoteliske retorik i hånden har lagt grunden til en moderne argumentationslære⁵.

Nærmest fra modsat hold taler Ernesto Grassi⁶ og Johannes Sløk⁷ om det rationelle sprogs afmagt i forhold til fantasi- og følelserkendelsen. Af disse forfattere lader der sig udlede et helhedssyn på retorikken.

Det gør der derimod ikke af den semiotiske angrebsvinkel. Folk som Gerard Genette⁸ og Jacques Dubois m.fl.⁹ vil gøre retorikken til en strukturel teori om talefigurerne. For dem er faget - paradoksalt nok - på én gang en "Rhétorique générale" og en "Rhétorique restreinte".¹⁰

Talefigurerne er også hovedsagen - omend i klassisk regie - for Heinrich Lausberg¹¹, der fremstiller sin "Literarische Rhetorik" som in- det mindre end et "Grundlegung der Literaturwissenschaft"¹².

Endelig skal det nævnes, at filologerne også har fattet interesse for topikken, dog ikke som metode (cf. Viehweg), men som resultat. Det banebrydende værk skyldes E.R. Curtius.¹³

Det spørgsmål der nu rejser sig er, hvordan man bringer disse og andre, stærkt divergerende synspunkter under én hat. Er der overhovedet nogen fællesnævner?

Et blik ud over retorikkens mærkelige skæbne i europæisk dannelseshistorie viser, at der er en håndfuld principper, som enhver fornuftig refleksion over faget må vedkende sig. Krænkes blot ét af disse principper, så falder også forestillingen om et fag, der autonomt sætter eget mål og egen metode. Det betyder, at man ikke ved at addere komponenter fra andre fag kan nå frem til et genuint retorikbegreb.

Af sådanne grundlæggende principper, der alle peger ind på fagets essens, gives der fem.

Det første princip er et særligt *menneske-*

syn, det andet, der hviler på det første, er et særligt *sprogsyn*. Begge disse principper hører øjensynligt til på et erkendende plan.

Det tredje princip kan vi kalde *troværdighed*. Den er, som det vil fremgå, både noget man besidder som menneske og noget, man kan erhverve sig. Og set fra sprogets stade er troværdigheden på samme måde både en indbygget forudsætning i sproget og noget, der skabes gennem sproget.

Dette tredje princip fører os så at sige fra et erkendende plan over i et handlende, hvor vi finder det fjerde princip, som drejer sig om *færdighed*, altså om dette ikke blot at vide men også at *kunne*. Det fører så i retorikkens sammenhæng direkte over i det femte princip, som jeg vil kalde *mundtlighed*.

Ordet "mundtlighed" betyder ikke helt det, man normalt lægger i det. Det er en vigtig *terminus technicus*, så at sige kronen på hele værket. Men det kommer jeg til.

Vi har altså disse successivt fremadskridende etaper på vor vej til et genuint retorikbegreb: *menneskesyn, sprogsyn, troværdighed, færdighed, mundtlighed*.

Der er som antydnet en vis konsekvens i rækkefølgen, hvilket gerne skulle smitte af på min fremstilling. Godt tilhugne sten slutter sig sammen uden mørtel, sagde Cicero. Man får så bedømme, om jeg har hugget mine byggeklodser ordentligt til.

Retorikkens antropologi

Det første princip, der krævedes respekteret var det gamle humanistiske: mennesket i centrum.

Det kan virke højtravende at gøre retorikken til en "verdensanskuelse", men Klaus Dockhorn har ret i at fremhæve vigtigheden af en særlig antropologi, et særligt menneskesyn, når han et sted udtaler, "daß die Rhetorik eine Weltanschauung im vollsten Sinne des Wortes ist, eine Weltanschauung mit eigener Erkenntnistheorie, eigener Moral und *vor allem* eigener Anthropologie".¹⁴

Den ældre psykologi - som jo forresten har retoriske aner! - arbejdede med den bekendte tredeling af menneskets bevidsthedsliv i for-

14 Dockhorn.

5 Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969)

6 Grassi (1970). For Grassis øvrige værker henvises til litteraturfortegnelserne i Fafner (1982).

7 Sløk (1981) og (1987).

8 Genette (1982).

9 Dubois (1970). Omtrent på samme linie ligger den tyske retorikforsker Heinrich Plett (se litteraturliste i Fafner (1977)).

10 Genette (1970).

11 Lausberg (1960) og (1963, 1967).

12 Cf. mine kritiske bemærkninger i *Tanke og Tale*, (1982), s. 462.

13 se litteraturlisten.

nuft, følelse og vilje. Denne lære blev især knæsat af slesvigeren Johann Tetens (død 1807 i København) i "Philosophische Versuche über die menschliche Natur" (1777). Han lancerede også ordet "Gefühl" - før havde man helst brugt ordet "Empfindung". I Ewaldtiden kommer ordet følelse på mode. Tetens var kantianer, men påvirkede også Kant, der i sine værker gennemarbejdede tredelingen.¹⁵

Dyrkelsen af følelsen kunne imidlertid føre til en isolation af følelsen. Herder var en af dem, der så faren. Han taler om det inderlige ægteskab, Gud har stiftet mellem følelsen og erkendelsen i vor natur.¹⁶

Det er velkendt, at denne skilsmisse har ført til en udbredt afmagt overfor følelsen og en risikabel underkendelse af dens vitterlige herredømme over beslutnings- og overbevisningsprocesserne. Scientismen forguder Homunculus, fornuftvæsenet. Erkendelse begrænses til at omfatte intellektuel erkendelse. Følelsen fortrænges og dens værdi for erkendelsen underkendes,¹⁷ argumentation bliver en rent rational proces. Man glemmer, at når vi reagerer følelsesmæssigt på et fænomen, så er vores reaktion dog udtryk for vores adækvate *forståelse* af fænomenet, og det endda en forståelse, der i sin intuitive sikkerhed kan overflødiggøre alle diskursive forklaringer. Jeg behøver blot at henvise til kunstens store eksempel.

Følelser kan derfor have "sandhedsværdi" eller bedre: "æghedsværdi" - eller det modsatte, som man plejer at eksemplificere med udprægede kærlinger som Hitler eller Goebels.¹⁸ Om disse ting har retorikkens gamle "pathologi" et og andet at sige. Ordet betyder ikke sygdomslære - selvom det passer på de nævnte personer - men læren om *pathos*, sindsrørelserne som erkendelseskilde.

Overfor den klassiske psykologis atomisering og uforsætlige fortrængninger sætter retorikken sit helhedssyn på mennesket. Det erkender som en helhed af - lad os bare sige - fornuft, følelse og vilje.

Af selvsamme grund må retorikkens antropologi bygge på det enkelte menneskes - "hin

enkelte"s - forholden sig til en tilværelse, som det ifølge Søren Kierkegaard ikke kan erfare på anden hånd.

Vesterlandets første kommunikationsmodel stammer fra den antikke retorik. Den findes hos Cicero og den citeres hos Quintilian.¹⁹ Men i modsætning til nutidens teknologiske og overpersonlige kommunikationsmodeller spiller afsenderen her hovedrollen. Han betegnes som *persona* og han er talesituationens begyndelsespunkt. Ordet selv er smukt. Antikken satte det i forbindelse med *per-sonare*, at klinge igennem, altså med talen. I vore dage er det blevet til et personnummer.

Retorikkens sprogsyn

Af retorikkens menneskesyn følger dens sprogsyn og hermed dens andet grundprincip.

"Persona" fører os jo i sproget til den lille, ydmyge ordklasse, der går under navn af de personlige pronominer.

Den er ydmyg, fordi den kun består af få ord, som tilmed må se sig henvist til de mere tonløse pladser i sætningen, og som på nogle sprog helt kan opsuges af verbet.

Men det er vigtige ord. De er sprogets og sprog lærens begyndelsespunkt, al tales begyndelse. Grammatikerne har i deres visdom sat "første person" øverst i paradigmet, hvad de vel strengt taget ikke havde behøvet. Men i vor del af verden synes vi, at "jeg" er sprogets første ord.

Sammen med andenpersonens "du" og tredjepersonens "han, hun, den, det" omskriver det tilværelsen i hele dens fylde. Det er gennem denne treklang, vi tager verden i besiddelse og så at sige skaber den gennem sproget.

Men dette sprog har som bekendt den ejendommelighed, at det *transcenderer*, overskrider sine egne grænser og lokker os til at tro, at de fænomener, det betegner, også eksisterer for en erkendelse, der er helt uafhængig af sproget selv. Anderledes sagt: tredjepersonskategorien fører sig frem, som om førstepersonen ikke eksisterede.

En sådan før-sproglig verden er imidlertid

15 Fafner (1984), s. 27 ff.

16 Herder.

17 Lindhardt, s. 80 ff.

18 Lindhardt, s. 80 og 92.

19 Cicero: De Oratore, III-55,210. Quintilian: Institutio Oratoria, XI-1,4. Se også Fafner (1977b), s. 66.

u-tænkelig, fordi vi kun kan tænke den gennem sproget.

“Fænomenet er ikke først og sproget noget senere, der udlægger det, men fænomen og sproglig udlægning er simultane, indtræffer samtidigt og forudsætter hinanden. Anderledes udtrykt: Verden er altid den i sproget udlagte verden. Sproget taler ikke *om* verden, men *i* sproget taler verden”, siger Johannes Sløk.²⁰

Der gives med andre ord to stærkt divergerende sprogopfattelser. For den ene er fænomenerne noget på forhånd givet og sproget bare et redskab, som vi bruger til at navngive vore forestillinger om tingene med. Den gode sprogbrug må efter en sådan opfattelse afhænge af etiketteringens éntydighed og af termernes følgerigtige forbindelse.²¹ Dette synspunkt, der repræsenteres af den yngre Wittgenstein, er selvfølgelig en såre nyttig konstruktion, men altså netop: en konstruktion.

For den modsatte opfattelse, som jeg har citeret en prøve på, er fænomenerne givet i og med sproget, idet vi taler om dem. Sproget bliver efter denne opfattelse udtryk for menneskets tagen del i, dets interesse i - sin tilværelse. Mennesket bliver i allerbedste “humanistiske” forstand centrum i sprog-dannelsen. Og da mennesket er andet og mere end forstand, vil den gode sprogbrug afhænge ikke blot af præcision og følgerigtighed men også af fantasi og følelse.²²

Retorikken bygger, som man allerede vil have forstået, på denne ikke-trancenderende opfattelse af sproget som en skabende kraft. Den forfægtes af autoriteter som Cicero. Senere genopdager renæssancens humanister den ubrydelige forbindelse af *res et verba*.²³

Sansen for denne forbindelse går nemlig tabt. Absurd nok bidrager retorikken her til sin egen ødelæggelse. Ifølge Augustin former mennesket intet ved sprogets hjælp. Han citerer ganske vist Ciceros berømte enhedsformel,²⁴ men kirkefaderens - og retorens - eget sprogsyn er transcenderende, ganske som hans fromme tro. Op igennem middel-

alderen skærpes den hårdhændede dualisme mellem indhold og form, adskillelsen af tanke og tale, der reducerer retorikken til et redskabsfag og mennesket til en talende maskine. Først renæssancen og vor tids ny-retorik betoner igen *res-verba*-enheden, dette at tanken og talen hører sammen som de to sider af samme stykke papir. Det betyder både retorikkens og filosofiens redning. Og det er jo ikke så lidt.

Forståelse og handling

Med denne overskrift er jeg kommet frem til det tredje grundprincip: troværdighedsprincippet. Man kunne også kalde det: retorikkens sandhedsbegreb.

Vi befinder os med dette på én gang i den erkendende og den handlende sfære. Det er for at komme helskindet fra den ene til den anden, at jeg benytter mig af de to yderst abstrakte og yderst omfattende ord, der omskriver menneskets tilværelse: forståelse og handling. Hele vort liv er optaget af disse to aspekter: at forstå eller “fortolke” og at handle i overensstemmelse med vores forståelse.

Vi kan handle på to måder: fysisk eller gennem sproget. Meget tyder på, at det første dybest set ikke er muligt uden det sidste.²⁵ En handling uden om sproget er næppe en “handling”, men en refleks.

Forståelsesaspektet kalder man for *hermeneutik*. Handlingsaspektet er jo etikkenes sag, men for så vidt som handlingen foregår igennem sproget, som en “handlende erkendelse”, genkendes den også som retorik.

Pistis

Hvis man skal vælge et navn, der på rimelig måde dækker den aktive eller handlende erkendelse gennem sproget, kan man bruge det græske ord *pistis*, det som Cicero kalder *fides*, og som for ham var retorikkens nervepunkt. Det betyder “tro”, “tiltro”, “tillid”, “troværdighed”. Retorikkens mål er angiveligt gennem sproglige handlinger at skabe trovær-

20 Sløk (1981), s. 33
21 Fafner (1984), s. 45.
22 Grassi (1979).
23 Wesseler.

24 Augustin, s. 14-15.
25 Hartnack, s. 124 og passim.

dighed. Hos Aristoteles bruges ordet i snævrere betydning, hvilket ikke bør forvirre. For ham er *pistis* (pl. *pisteis*) de - især dialektiske - bevismidler, man anvender for at skabe tiltro. Her er altså tale om en klar hældning mod det intellektuelle.

Men *pistis* er også noget, man har. I videste forstand er den samfundets cement, en indbygget forudsætning i al tale. Vi er nemlig på forhånd indstillet på, at vore medmennesker har en principiel vilje til at tale sandt.

Og så er *pistis* som sagt noget, man kan bekræfte eller vinde ved sproglige midler. Disse midler betegnes ofte som *peitho* (lat. *persuasio*), et drilagtigt ord, der ikke uden videre kan oversættes til "overtalelse", men snarere til "det at overbevise". Vi kan sige noget for at vise, for at bevise og for at overbevise, tre helt forskellige holdninger, som enhver argumentationslære må tage stilling til og analysere.

Pistis er med andre ord en troværdighedsramme, på én gang forudsætning for og resultat af *peitho*, af den retoriske aktivitet.

Logikken kommer tilsyneladende nemt om ved det. For den er "det sande" simpelthen det, der ikke er falsk og omvendt. Det er enten A eller B.

Her er der ikke tale om argumentation i egentlig forstand, snarere om "demonstration" eller evidens. Aristoteles nævner udtrykkeligt i sin retorik det formålsløse i at argumentere for det, der ikke kan være anderledes. Kendsgerninger lader sig ikke diskutere.

Retorikkens sandhedsbegreb er mere speget. Det drejer sig jo også om meninger, der ikke lader sig ave af logikkens eksklusion, men i bedste fald af dens participation: enten A eller både A og B. Hvad der ligger mellem det absolut sande og det absolut falske er just det mulige eller sandsynlige, *verisimile*, som retorerne kaldte det.

Retorikkens sandhedsbegreb er bredere end det logiske. Det er menneskets sandhedsbegreb, slet og ret. "Løgn" er her stadigvæk "løgn" og stadigvæk modsætning til sandhed, men bare ikke en logisk-eksklusiv modsætning, hvilket som bekendt kan være pinagtigt nok. Da vi nemlig befinder os i zonen for praktisk eller handlende erkendelse, vil man, når man befinder sig i "ond tro", netop

altid prøve at forklæde løgnen som sandhed, medens det modsatte unægtelig ville være mere besynderligt - med mindre man da bruger særlige retoriske fif som ironi etc. Men i almindelig *plain talk* insisterer løgnen selvfølgelig på *pistis*-feltet, den tager participativt del i hele sandhedspåstanden. Selv magthaveren prøver normalt at udsmykke løgnen som sandhed. Vi nærmer os her det gammelretoriske begreb *peithomanke*, dvs. tvang, maskeret som overtalelse.

Denne magtudfoldelses mest dæmoniske udformning forekommer i det, man har kaldt *logokratiet*, ordherredømmet.²⁶ Hermed menes, at et totalitært styre udtynder og forarmer sproget ved at erstatte alle mere nuancerede begreber med magre klicheer. Det umuliggør al anden politisk tænkning end den, magthaverne ønsker. En sådan tænkning vil nemlig kun kunne udfolde sig inden for rammerne af den begrænsede *pistis*, magthaverne har sat. Man kan så fremsætte de forklædte løgne som sandheder - som i Orwell's ofte citerede 1984. Her er *pistis* blevet en dæmonisk emanation af ideen om det skabende sprog.

Emnets forvandling

Med *pistis*-begrebet er vi rykket over i retorikkens praksis-dimension. Det vil derfor være på sin plads at forlade disse dystre sager og se lidt nærmere på, hvad der skal forstås ved dette at "handle gennem sproget".

Det har at gøre med at overflytte emnet fra ren erkendelse til fremstilling, fra den kontemplative sfære til den handlende.

Springet fra den "forstående" til den handlende attitude har vævet sit mønster ind i hele vores kultur. Quintilian taler i sit store værk om talekunsten om den særlige glæde, studierne bereder den, der trækker sig tilbage fra det praktiske liv (*ab actu*) og hengiver sig til kontemplationen (*et contemplatione sui fruentur*).²⁷

Renæssancen aktualiserede temaet. Humanismens banebryder, Petrarca, svingede mellem *vita contemplativa* og *vita activa*. Han drømte om eneboerlivet i naturen, men han

²⁶ Fafner (1985).

²⁷ Cf. Fafner (1986), s. 132 ff.

var også et moderne menneske og nok for rastløs til at nyde det. Der er, siger han, mennesker, der ikke har denne trang til kontemplativ ensomhed, og til dem hører talerne. De drives mod de store byer, hvor forsamlingerne holdes og hvor beslutningerne tages.

For renæssancen blev retorikken konge-vejen fra kontemplation til *actio*. Man forstod, hvordan emnet så at sige bliver til, når man vil fremstille det.

Når jeg som *persona* henvender mig til et andet menneske med et eller andet anliggende, så er dette anliggende i essentiel forstand *mit* emne, "det, der ligger mig på sinde", "det, jeg har på hjerte", som det hedder. Emnet er på forskellig vis gennemlyst af min forstand, min følelse og min vilje til at formidle det. Det er så i princippet ligegyldigt, om det er en strengt videnskabelig forklaring, en dagligdags besked eller et lyrisk digt, jeg vil formidle. Det afgørende er, at emnet ikke bare kan "være sig selv", ikke bare være noget distant eller objektivt foreliggende. For så snart det optages i min forståelseshorisont og i min dermed sammenhængende vilje til at formidle det, må det forvandles og i og med sin forvandling også afsløre sin retoriske dimension.

Om så denne "Heranbringen des Gegenstandes an die Zuhörer"²⁸ lykkes, afhænger naturligvis af min praktiske formåen, min *færdighed* i mundtlig eller skriftlig kommunikation, min etos²⁹, mine udtryksmidler osv.

Verum & factum

Det mærkelige er, at færdigheden ikke blot forudsætter forståelsen, men at færdigheden i sig selv er forståelsesfremmende.

De fleste af os hænger fast i den fordom, at teori går forud for praksis og under alle omstændigheder er finere end praksis. Se bare på løpolitikken.

Vi glemmer den simple lærdom, at videnskabsteoretisk erkendelse er sekundær i forhold til den måde, vi orienterer os på i vor praksisverden. Hvis jeg skal forklare, hvad en

ølbåner er, gør jeg det bedst ved at vise, hvordan man lukker øller op med den. En tings mening er dens brug.³⁰

Vi er blevet belært om det af Husserl, for hvem videnskabssproget er sekundært i forhold til dagligsproget, senere også af Heidegger - den historiske undtagelse fra reglen, at nazister har jord i hovedet. Samme Heidegger siger et sted, at sandhedens primære sted ikke er *logos*, men *aisthesis*.³¹ Logos er tale med drift mod anskuelse eller forestilling (*lógos... phoné metá phantasias*) og denne anskuelse hører just til i den praktiske sfære.

Den såkaldte erfaringshermeneutik kører videre i dette spor. Vi kan kun forstå ytringer, billeder og handlinger i den udstrækning, vi er i stand til selv at gøre dem nogenlunde efter.³²

Den første, der i nyere tid klart formulerede dette princip om dialektikken mellem erkendelse og handling, var Italiens største filosof, Giambattista Vico. Han var professor i retorik ved Neapels Universitet. Princippet, som han udarbejdede i årtierne på begge sider af år 1700, samlede han i formlen: *verum et factum convertuntur*.

Vico måtte vente på anerkendelse helt til vort århundrede. Han var overskygget af Descartes, med hvis anti-retoriske og u-topiske filosofi han ønskede en udjævning. Bertrand Russell har først fået øje på Vico i den senere udgave af "Western Philosophy", hvor han til gengæld medgiver, at princippet er epistemologisk holdbart. At udføre handlingen er i sig selv erkendelsesbefordrende.

Vico drager selv nogle interessante konsekvenser. Matematikken forstår vi, fordi vi selv har skabt den, *geometrica demonstramus, quia facimus*.³³ Historien forstår vi, fordi vi selv er part i den.

Man skal altså ikke blot vide noget om tingen, men skal også kunne udføre den i praksis for at opnå denne viden. Vi forstår i særlig dyb forstand, hvad vi selv skaber eller genskaber. Vi forstår et landskab bedre, når vi har prøvet at tegne eller male det, et digt bedre, når vi har prøvet at læse det op, en sonate

28 Walter Kuhlman, cit. Weller, s. 208.

29 Lausberg §257, Lindhardt, s. 88 ff., Johannesson (1983) s. 20, ligeledes oversigtsmæssigt og med videre henvisninger i Fafner (1976), s. 33 og 36 ff og (1982), passim.

30 Wind, s. 19.

31 Heidegger, s. 33.

32 Wind, s. 18, 24, 29.

33 Vico; se især kap.III. Desuden Fafner (1977a), s. 12 ff, samt Fafner (1982), s. 234-238.

bedre, når vi har prøvet at spille den, en film bedre, hvis vi selv har leget med kamera og story-board.

Også i retorikken, Vicos fag, er sammenhængen mellem viden og praksis fundamental. Et er at vide en bunke om kommunikationsteori, noget andet er selv at kommunikere. Den ægte retorik må og skal føre sin erkendelse ud i praktisk færdighed.

Mundtligheden

Hermed er vi så nået frem til det femte af de grundlæggende principper, mundtlighedsprincippet, der også er en konsekvent følge af færdighedsprincippet.

Det ser problemfrit ud, hvis man ved "mundtlighed" simpelthen forstår "fysisk tale", det, at man udsiger ordene, så de høres og forstås. Det er den måde, de fleste bruger ordet "mundtlighed" på.

Sin fulde mening får ordet "mundtlighed" imidlertid først, når man sætter det i forhold til ordet "skriftlighed". Ved at undersøge dette forhold, hvis to poler selvsagt belyser hinanden, garderer man sig også mod den misforståelse at betragte retorikken som en blot og bar talelære.

Skriftens sejr

Vi lever i en skriftkultur. "Takket være skriften har mennesket en verden og ikke kun en situation" siger Paul Ricoeur.³⁴ Med "situation" menes også talesituationens flygtige nu.

Vi har derfor vanskeligt ved at sætte os ind i de orale kulturers sprogsyn og tænkemåde. Det er en eftertanke værd, at disse kulturer udgør flertallet af jordens befolkning. I Romerriget var det en lille elite, der herskede gennem skriften. I dag er det en lille elite af nationer, men stadig et mindretal - hvis man da ellers kan blive klog på de statistiske forhold. Nogle³⁵ fremholder, at mindre end 3% af alle de sprog, der tales i verden i dag, er litteratursprog. Tæller man hoveder i stedet for sprog, er det, ifølge UNESCO's opgørelse fra 1957, immervæk omkring halvdelen af ver-

dens befolkning, der er blottet for kendskab til skrift, medens godt to tredjedele er funktionelle analfabeter.

Antikken var også en skriftkultur, i den betydning af ordet, jeg lige har antydnet, nemlig en "elitær". Dens vigtigste dannelsesfag, retorikken, var en frugt af denne skriftkultur. Det var skriften, der muliggjorde refleksioner over det talte ord, det var skriften, der muliggjorde, at man kunne fastholde disse refleksioner i et lærbart system, *ars rhetorica*, og det var skriften - eller rettere: dens mulighed, altså *skriftligheden* - der, uden at man altid gjorde sig det klart, fremtvang en særlig opfattelse af talen, som de orale kulturer umuligt kunne have haft. Denne opfattelse var af en mere *analytisk* natur, eller, sagt i tilspidset form: hvor en mundtlig kultur tænker i sætninger og billeder, tænker skriftkulturen i ord og begreber.

Skriften var ekstraordinær. Den kunne derfor omfattes med ærefrygt, men også med skepsis. Man betragtede den vitterligt som et surrogat for talen, et synspunkt, der som bekendt har ændret sig i betydelig grad. Hverken Pythagoras eller Sokrates gav sig af med at skrive. Platon gjorde det, men angreb til gengæld det skrevne ord, fordi det forvanskede virkeligheden.

I stedet drev man hukommelseskunsten (*mneme, memoria*) frem til stor fuldkommenhed. Den var ikke kun retorisk husketeknik, men ophav til al skabende virksomhed. Mnemosyne, erindringens gudinde, er ikke for intet moder til muserne.

Udviklingen går ubestrideligt mod skriftlighedens øgede indflydelse. Fra at være ekstraordinær bliver skriften ordinær. Man har forsøgt at udstikke landkendinger i denne vældige udvikling ved at studere læsningens status gennem tiderne, men det skal jeg ikke komme nærmere ind på her.³⁶

Nok så vigtige er ny-retorikkens og hermeneutikkens overvejelser over de to manifestationsformers, talens og skriftens, indbyrdes prioritet.

³⁶ I mine afhandlinger "Følelsesernes Grundlag i Tale og Skrift" samt "Rede und Schrift unter retorischem Blickwinkel" (i: *Sprache und Sprechen*, 1984) henviser jeg (henholdsvis i note 28 og note 8) til Claes-Christian Elerts undersøgelser over læsefærdighedens vækst (seminar for talepædagoger ved Umeå Universitet 1980).

³⁴ Ricoeur (1979), s. 150.

³⁵ Edmunson, s. 323 og 332, ifølge: Walter J. Ong (1982), s. 7.

Strukturalismens antinomi

For de fleste strukturalistiske skoler, f.eks. Saussure/Hjelmslev eller Chomsky, er det et axiom, at sproget begynder med og har sin grund i talen. Det fører til en antinomi, en tilsyneladende modsigelse. Når Hjelmslev i sin undervisning i halvtredserne havde malet tavlen fuld af glossematiske formler, kunne han træde et skridt tilbage og med et blik på værket sukkende konstatere, at man undertiden "måtte skele til substansen".

Vanskeligheden fremkommer, når man prioriterer talen samtidig med, at man borttænker mennesket. Fra et glossematisk, d.e. sprog-algebraisk, synspunkt er sproget et tidløst tegnsystem; det tales ikke af nogen, det tales ikke til nogen, det taler ikke om noget.

Det er, med et udtryk jeg brugte tidligere, en nyttig konstruktion. Den skal ikke afvises, men håndteres. Man kan nemlig ikke afvise strukturalismen uden samtidig at afvise videnskabeligheden. Men man kan til enhver tid vurdere en sådan videnskabeligheds erkendelsesbegrænsninger. I virkeligheden er det den gamle historie: når man bevæger sig fra en "æstetisk" erkendelse mod en "noetisk", så må man for præcision og konsekvens betale med oplevelsens fylde.³⁷

Ricœur angriber i sin sprogfilosofi problemet ved at forlægge vægten fra stationær struktur til dynamisk strukturering. Derfor sympatiserer han mere med Chomsky's generative grammatik end med den glossematiske sprogvidenskab.³⁸

Men antinomien lader sig naturligvis også opløse i kraft af verum & factum-princippet.

Talens prioritet

Vil man hævde talens prioritet over skriften på en anden og mere overbevisende måde end strukturalismen gør det, må man placere sig i praksis. En tings sandhed er dens brug. Argumentets sandhed er dets virkning. Kunstværkets sandhed åbenbarer sig i dets stoflige

fremtræden, altså i oplevelsen af dets "formede substans" osv.

Placerer vi os i en sådan praksis, kan vi hævde, at talen altid rummer mere end skriften.³⁹ Det, den "rummer mere", er *den manifeste mundtlighed*, som skriften kun er et billede af. Talen har derfor *prioritet* i forhold til skriften.

Om den også har *anterioritet*, dvs. går forud for skriften i tid, er vist mere problematisk.⁴⁰

Skriftens tale

For at udvikle videre, hvad der skal forstås ved "mundtlighed", vil det være på sin plads at opsummere skriftens hovedegenskaber. Min påstand var jo, at begreberne "mundtlighed" og "skriftlighed" må forstås i deres sammenhæng.

Skriften erstatter talens *flygtighed* med *varighed*. Der er to momenter i talen, der også synes at gå tabt, nemlig dens *situationsbundetthed* (dens *deiksis*) og dens *tonefald*.

Suspensionen rammer kraftigst talens henvisende funktion. Ved sin forvandling til skrift frigør talen sig fra sin afhængighed af situationen. Det råder den som bekendt bod på med forskellige midler, f.eks. adverbelle markører etc.

Om disse ting er der skrevet vidt og bredt. Det er imidlertid med hensyn til tonefaldet, at skriften viser sig som det mirakel, den er. Med en håndfuld bogstaver kan den tilsyneladende fastholde talens tone entydigt. I og med at skriften fikserer talen og gør den varig, fastholder den tillige denne tales intonation, klang og rytme, ikke i detaljer, men i en ejendommelig, typisk forkortelse, som vi forstår, når vi læser teksten.

Denne fiksering betegner vi som *skriftens immanente (iboende) mundtlighed*. Udtrykket er (i 1984) blevet optaget i undervisningsvejledningen for Den Danske Folkeskole.

Mundtligheden kan følgelig betragtes som en egenskab ved skriften, tilmed en væsentlig. Den kan bestemmes dels som den auditive oplevelse af et specifikt sprogligt materiale (manifest mundtlighed) dels også som den

³⁷ Fafner (1964) I, 5ff. Mine betragtninger er taget op til kritisk vurdering af Thomas Bredsdorff: "Literaturteori og glossematik", i: *KRITIK* 3/1967, s. 58.

³⁸ Ricœur (1970).

³⁹ Fafner (1977b), s. 454 og passim (kap. II: Tekstens Mundtlighed).

⁴⁰ Se især Derrida, især s. 129.

auditive *forestilling* om et sådant materiale (latent eller immanent mundtlighed).

Hvordan en sådan oplevelse af skriftens mundtlighed kommer i stand, og hvor den har sine (genremæssige) grænser, er et spørgsmål, der må løses inden for rammerne af den berømte *hermeneutiske cirkel*.⁴¹ Tekstdelenes intonation og rytme betinges af og betinger hele tekstens stemning og tonefald.

Mundtligheden er således et centralt *hermeneutisk* problem. Den er tæt forbundet med spørgsmålet om tekstens forståelse.

Hermeneutik og retorik

Til de retoriske aktiviteter *tale* og *skrive* svarer de hermeneutiske aktiviteter *lytte* og *læse*.

Retorik og hermeneutik er forbundne som siamesiske tvillinger. De er *dioskuroi humanitatis*, menneskeåndens allestedsnærværende aktiviteter. Taler man om retorikkens ubikvitet, har man dermed også forudsat hermeneutikkens ubikvitet.⁴²

Det hovedbegreb, der forbinder retorikken med hermeneutikken, er netop mundtligheden - som manifest mundtlighed i aktiviteterne *tale* og *lytte*, som latent mundtlighed i aktiviteterne *skrive* og *læse*.

Hermeneutik er det samme som fortolkningslære. Guden Hermes var gud for retorik - samt for handel og tyveri! Altså en kommunikationsgud, budbringer mellem det himmelske og det jordiske.

Det græske verbum *hermenéuā* kan betyde tre ting: jeg *udsiger*, jeg *forklarer*, jeg *oversætter*, omtrent svarende til de latinske begreber *actio*, *interpretatio* og *translatio*.

Der er den mærkelige omstændighed ved disse tre "hermeneutiske operationer", at kun den første, *actio*, virker på tekstens eget plan og i overensstemmelse med tekstens essens. Ved at udsige teksten - højt eller for sig selv - genskaber man teksten i dens oprindelige væreform, "die *originale* Seinsweise", siger Gadamer.⁴³ Heroverfor vil både udlægning ("fortolkning", *interpretatio*) og oversættelse

(*translatio*) indebære dannelsen af "en tekst ved siden af teksten", en metatekst.⁴⁴

"Litteraturfortolkning"

Vi har som bekendt en idræt der hedder litterær tekstfortolkning. Den svarer til den anden af de hermeneutiske operationer. Den er nyttig, men undertiden også mærkelig, fordi den sjældent har almindelige mennesker, men kun skolelærere, universitetsfolk og elever som adressater.

En adækvat litteraturkritik bør nok sigte mod at åbne for tekstens mundtlighed. Den kommunikative garant for fortolkningsadækvans er den adækvate mundtlige fremførelse, *oral interpretation*, som amerikanerne siger. Den er det nærmeste, man kan komme "teksten selv". Ved en sådan "tolkende oplæsning" bruger jeg min stemme og min etos og min forståelse af teksten til at gøre den *troværdig*. Oplæsning er derfor en retorisk disciplin - og nødvendig for litteraturformidlingen i undervisningen.

Filosofferne og mundtligheden

For at komme videre med belysningen af mundtlighedsbegrebet kan vi gå til filosofferne. Der kan samles en pæn buket af betragtninger, fra Platon til Kant og frem til hermeneutikerne. Som oftest benytter de sig af meget generelle formuleringer.

Jeg plejer at gå ud fra dette Gadamer-citat: "...alles verstehende Lesen ist immer schon eine Art von Reproduktion und Interpretation. Betonung, rhythmische Gliederung und dergl. gehören auch dem stillsten Lesen an. Das Bedeutungshafte und sein Verständnis ist offenbar mit dem Sprachlich-Leibhaften so eng verbunden, daß Verstehen immer ein inneres Sprechen enthält."⁴⁵

Jeg kunne også have citeret den danske filosof K.E. Løgstrup, der åbner sin store metafysik med den bemærkning, at sproget i sin dybeste grund er *tone*. Talens sanselige medi-

41 Palmer (1969), s. 17 og andre steder.

42 Gadamer (1971).

43 Gadamer (1965), s. 153.

44 Cf. skemaet i Fafner (1978), s. 9.

45 Gadamer (1965), s. 153.

um er lyden, der bliver til tone, som stemmer sindet. Tonen må varieres, ellers bliver den uudholdelig og som prototype sætter Løgstrup tonekunsten. Tonen selv er ikke henvisende og sproget følgelig heller ikke kun henvisning. Det er en omstændighed, man ofte har forbigået; man har betonnet talens *logos* på bekostning af dens *pathos*. Men - og det er Løgstrups pointe - talens mening bliver overhovedet ikke til alene ved en sammenstyknings af ord, som hver især har deres henvisende funktion. Meningen gror i lige så høj grad frem af den vekslende tones differentiering af lyden.⁴⁶

Som sagt: skriftteksten fastholder "tonefaldet" - mundtligheden - i sin *typiske* form,⁴⁷ og forstår vi ikke dén, så forstår vi strengt taget ikke teksten. Den immanente mundtlighed er derfor en hermeneutisk dimension.

Det er med andre ord ikke væsensbestemende for retorikken, om tekstens manifestationsform er tale eller skrift. Retorik drejer sig både om at tale og at skrive godt.

Teoretisk kan man sætte tingene på spidsen: talen behøver ikke at tales for at være tale. Og tilsvarende - skriften behøver ikke at skrives for at være skrift. Allerede Platon taler i dialogen "Phaidros" om det levende ord, der bliver skrevet i lærlingens sjæl.

Det er mere end en talemåde. Enhver sprogproduktion, som finder sted i et sprog, der har passeret skriftlighedens filter, opviser træk, som er utænkelige i arkaiske, orale sprogkulturer, en diskursivitet eller en analytisk bevidsthed om sproget, som strækker sig ud til alle dets dele, og som forårsager formkonceptioner, som det førletterære stadium ikke kender til.

Mundtlighedens kriterier

Jeg mangler nu kun konkret og jævnt at præcisere for det første tekstens mundtligheds-kriterier og for det andet disse kriteriers grader eller styrke, der selvsagt kan variere meget fra tekst til tekst.

I den lydende tale, den hørte mundtlighed, kan man udskille fem faktorer: *klang*, *artikulation*, *melodik*, *dynamik* og *motorik*.

Talens *intonation* beror især på de melodiske og de dynamiske faktorer; talens *rytme* især på de dynamiske og motoriske faktorer.⁴⁸

Man har betegnet disse faktorer som udtrykselementer⁴⁹, men det er en uheldig betegnelse. Dels er den beslaglagt af lingvistikken, dels har den - også i lingvistikken - en alt for statisk karakter. Jeg foretrækker termen *talemomenter*⁵⁰. Ordet "momentum" eller "movimentum" er afledt af "movere", at bevæge. Et sådant skifte i terminologien kan også begrundes i den omveksling fra struktur til begivenhed, som Ricœur har forfægtet.⁵¹

Det interessante er nu, i hvilken grad disse talemomenter også er virksomme ved tekstforståelsens "indre høren". Her betegner jeg dem som *mundtlighedskriterier*. Det er forholdsvis simpelt at demonstrere, hvordan disse mundtlighedskriterier ustandselig spiller med, når vi forstår teksten ved stillelæsning.⁵² Det er ikke for meget sagt, at begrebet "stil" mister en væsentlig del af sin mening, hvis man borttænker mundtlighedskriterierne.

Mundtlighedens grader

Det samme gør begrebet *tekstgenre*. Genren er i vid udstrækning bestemt af, hvad teksten skal bruges til, den er en slags institutionalisering af talesituationen.

Nu er det ikke svært at forestille sig, at forskellige sproggenrer må forholde sig endda særdeles forskelligartet til begrebet mundtlighed. Nogle besidder denne immanente mundtlighed i mindre, andre i mere udtalt (!) grad. Gadammers ovenfor citerede påstand, at "Verstehen immer ein inneres Sprechen enthalt" må tages med et gran salt.

En algebraisk ligning, en regnskabsoversigt eller en datamat-udskrift rummer vistnok ingen eller kun ringe mundtlighed. Sagprosa, det være sig videnskabelige afhandlinger, lov-cirkulærer eller referater fra bestyrelses-

46 Løgstrup, s. 11ff.

47 Man må selvfølgelig her holde individualklang, værkklang og det totale klanglige miljø ude fra hinanden. Pladsen tillader mig ikke at komme ind på disse ting her.

48 Fafner (1977b), s. 120 og passim

49 Således Arnholtz, s. 402

50 Fafner (1977b), s. 105 og passim.

51 Ricœur (1970).

52 Fafner (1977b), s. 118ff, se eksempel s. 129

møder, rummer vel en slags "overindividuel" eller "saglig" mundtlighed, der gør det meningsfuldt at læse dem op, hvis der ellers er brug for det.

I den modsatte ende af skalaen finder vi som eksempel på optimal mundtlighed størsteparten af den lyriske digtning. Lyrik er som genre ligefrem defineret ved at gøre sprogstoffet i dets oplevede mundtlighed til en væsentlig del af indholdet.⁵³

Medens den matematiske ligning og principielt også sagprosaen er totalt oversættelig, er lyrikken modsat totalt uoversættelig.⁵⁴ Oversættelse af lyrisk digtning er ifølge sagens natur gen-digtning.

Imellem disse poler⁵⁵ kan vi ordne alle tekstgenrer i en trinfølge efter deres mundtlighed. En kriminalroman stiller ikke samme krav til mundtligheden som den mere stiliserede kunstprosa. Vi erfarer det allerede på læsetempoet: vi sluger Sjöwall & Wahlöö's "Politimorderen", men vi giver os tid til J.P. Jacobsens "Niels Lyhne". Og de forskellige læsetempi behøver på ingen måde at være styret af tekstens sværhedsgrad (endsige dens *lix!*), men er i første række afstemt efter tonefaldet.

Kunsten som prototype

Man vil have forstået, at vi i udviklingen af retorikfaget tager ved lære af de kunstneriske eksempler. Retorik er et musikalsk fag.

Vi følger her en meget gammel tradition. Helt frem til den romantiske æstetik var retorikken eneste officielle æstetik og digtnings-teori. Retorik og poetik var begge grene på veltalenhedens træ. Det er bl.a. dette forhold, der har bragt litteraturvidenskaben på sporet af den erkendelse, at store dele af den ældre litteratur er et lukket land, hvis man mangler indsigt i retorikkens historie.

Så frugtbar denne erkendelse end måtte være, så er den dog perifer i forhold til erkendelsen af det musikalske og problemerne omkring den retoriske *actio*.

Actio

Alle bestræbelser samler sig med nødvendighed i *actio*, i fremførelsen, retorikkens definitive praksisdimension.

Den har selvfølgelig et hovedsigte i det man kalder "den offentlige tale", amerikanernes "Public Address" - alle de påvirkningsmekanismer, der forekommer i institutionel sammenhæng, det være sig undervisning, medier, politik, retspleje, kirke eller erhverv. I svensk sammenhæng har Kurt Johannesson givet en kompetent skildring af "våltaligheten som vapen", med særlig vægt på den politiske tale.⁵⁶

Offentlig retorik er også et hovedemne i uddannelsen i Danmark. Men jævnsides hermed har "den skriftbundne actio", oplæsningen, fået en særlig fremskudt placering. Det er der både pædagogiske og erkendelsesmæssige grunde til.

Pædagogisk muliggør skriftteksten en mere indtrængende refleksion på og bearbejdelse af de fremførelsesmæssige problemer end den frie tale gør det. Det er en refleksion af samme art som den, der overhovedet muliggjorde retorikken som lærbart system, som *ars*.

Oplæsningsundervisningen ved Københavns Universitet danner på samme måde et frugtbart grundlag for undervisningen i retorisk kritik, der skal sætte den studerende i stand til at virke som retoriklærer. I den retoriske kritik gælder refleksionen ikke egne, men andres præstationer mht. stemme- og sprogbrug og ikke mindst stilsikker fortolkning.

Men særlig vigtigt er det, at oplæsningsundervisningen tillader beskæftigelse med tekster af høj kvalitet. Her har vi givet verslæsningen første prioritet. Lyrik er optimal tale, den mest intensive brug af sproget. I lyrikken fejrer sproget sig selv. Derfor har hermeneutikerne gjort den til et centralt emne, og med rette.⁵⁷ Og i den retoriske praksis vil de foredragsproblemer, der fortøner sig i almindelig tale, stå med langt skarpere konturer i versforedraget. Og mellem verset og

53 Se litteraturhenvisninger i: Fafner (1978).

54 Cf. Rubow; Juel; Albertsen.

55 Jeg har andre steder arbejdet med modsætningsparret transparens-opacitet (i betydningen 'materialoplevelse'), men det udelader jeg her.

56 Johannesson (1983) og (1982).

57 Se for eksempel Wind, s. 132 eller Ricœur (1979): "Det problem, som den poetiske diskurs stiller, bliver (...) et knudepunkt for hele teorien om sproget som diskurs" (Arne Grøns introduktion, s. 52).

omgangssproget er der da iøvrigt en glidende overgang - om ikke essentielt så i det mindste accidentielt. Man har gjort gode erfaringer med at lade f.eks. erhvervsledere træne verslæsning.

Taleren Demosthenes er hyppigt blevet citeret for sin velkendte maksime, at den vigtigste, den næstvigtigste og den tredjevigtigste del af retorikken er fremførelsen. Grækerne kaldte den *hypokrisis*, og for dem omfattede den både offentlig tale og deklamationen af tragediens vers.

For den ny retorik må fremførelsen stadig være alfa og omega, men rigtignok med tilføjelsen af en erkendelsesmæssig dimension, som Demosthenes kunne tage for givet. Denne dimension er sammensmeltningen af forståelse og fremførelse. Glipper denne sammenhæng, så bliver resultatet skøntale eller sågar talepædagogik i den mest banale form.

Retorik er ikke "veltalshed", men en genemtænkning af det, der må gå forud for veltalsheden, de principper, vi må følge, hvis vore meninger skal trænge igennem. Vi presser det ind i den kortest tænkelige formel: retorikken som læren om den *intentionelle mundtlighed*⁵⁸. Det er det enkelte menneske, der gennem sit sprog fastholder og skaber troværdighed, *pistis*.

Sammenfatning

Med synet på menneske, sprog, samfund, færdighed og mundtlighed er kredsen sluttet.

Ud af et sådant syn kunne man drage de fem grundprincipper og med dem i hånden kan man så begynde at rydde op i den retoriske butik. Hvor blot ét af principperne til-sidesættes, er det svært at tale om "retorik" i helt genuin forstand.

Det betyder ikke, at vi skal kaste vrag på en mængde forskningsresultater, der smykker sig med navn af retorik. Der er tværtimod meget værdifuldt at hente her.

Men det betyder, at man - stadig med grundprincipperne i hånden - kan bestemme retorikvidenskaben som en grundvidenskab og ikke som en "tværvidevidenskab" eller, værre endnu, som en kompot af alt muligt andet.

58 Fafner (1977b), s. 44ff og 147ff.

Det er ikke stedet for en kritisk revision af de omtalte forskningsgrene. Jeg har allerede i begyndelsen af mit foredrag givet eksempler på områder, der betegner sig som "retorik" uden helt at være det, men som på den anden side yder betydelige bidrag til retorikkens enkelte lærestykker. De anførte forskningsgebetter - og andre med dem - er perifere i den forstand, at de befinder sig i større eller mindre afstand fra retorikkens brændpunkt. Dette brændpunkt befinder sig just der, hvor de fem principper krydser hinanden.

Der findes en såkaldt *scientific rhetoric* - betegnelsen er en sand *contradictio in adjecto* - der arbejder på empirisk-naturvidenskabeligt grundlag. Dens mål er at finde de principper, der kan forudsige, om en given kommunikation vil have den ønskede effekt på en defineret modtagergruppe. Den stiler mod en overtalesesteknologi og må selvfølgelig udnytte rent retoriske erfaringer. Men den befinder sig langt fra vort "brændpunkt".⁵⁹

Nær ved brændpunktet befinder sig derimod Perelman's førømtalte "ny-retorik". Perelman's metode er ikke specielt empirisk, semiotisk eller historisk, men snarere topisk. Han krænker dog ét af grundprincipperne, nemlig mundtligheden. Han siger således et sted,⁶⁰ at han vil undersøge argumenters beviskraft uden hensyn til, om de fremføres mundtligt eller skriftligt, altså uden hensyn til den retoriske *actio*. Det er selvfølgelig forsvarligt, men medfører også de alt for velkendte begrænsninger. Enhver ved, i hvor høj grad argumenters kraft beror på mundtligheden. Hvor mening og tone kommer i konflikt, er det

59 Den "teknologiske retorik" har sine rødder i social behaviour, socialpsykologi, gruppepsykologi m.v. Den er en slags Science of Human Communication med forbindelseslinjer til almen kommunikationsteori, semiotik og psykologivistik. Et fremtrædende eksempel er Hovland-gruppen ved Yale. Hele forskningsgebetet har givet os nyttig viden om feltet "From Propaganda to Brainwashing" (undertitel på J.A.C. Brown's bog "Techniques of Persuasion" fra 1963), "The Order of Presentation in Persuasion" (Hovland 1957), "The Rhetoric of Agitation and Control" (Bowers/Ochs 1971) eller "Communication and Social Order" (Duncan 1962). Hovland, Lumsdaine & Sheffield's rapport over "Experiments on mass Communication" kom i 1949 som et af pionerarbejderne. Den bygger angiveligt på en naturvidenskabelig metode. De nævnte værker - og mængder af lignende - kan tangere retorikken, men er ikke selv retorik. De afviger, kan man sige, fra det antropocentriske princip.

60 Perelman: (1979), s. 74.

tonen, der sejrer, for "tonen er alt". Sat på spidsen: Man må undertiden træffe det tunge valg, om man vil argumentere filosofisk og tabe sagen, eller argumentere retorisk og vinde den. Heldigvis er en forsoning som oftest mulig. Og den er en af ny-retorikkens mest presserende opgaver.⁶¹

Det er således ikke al ny-retorik, der er retorik i ordets fulde mening. Det ejendom-

melige er, at betydelige dele af den antikke retorik kommer helskindet gennem vores barske inspektion. De gamle var tro mod fagets essentielle principper. De var tro mod filosofien og de holdt tungen lige i munden - for nu at bruge en til lejligheden passende talefigur. Både Aristoteles, Cicero og den fornemme Quintilian placerer sig i fagets brændpunkt. De kan stadigvæk lære os meget.

61 Cf. Fafner (1977b), s. 15. Særligt henvises til Grassi (1980).

Litteraturhenvisninger:

- Albertsen, L.L. (1972): *Litterær Oversættelse*
- Arnholtz, A. (1954): "Foredragslære", i: *Nordisk Lærebog for Talepædagoger*.
- Augustin, A.: *De doctrina christiana*, 4.bog, V. Dette hovedværk er udgivet i dansk oversættelse: *Om den kristne taler*, af Niels W.Bruun, 1972.
- Curtius, E.R. (1948...1954): *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*.
- Derrida, J. (1970): *Om Grammatologi*, red. Lars Bonnevie og Per Aage Brandt.
- Dockhorn, K. (1974): "Rhetorica movet. Protestantischer Humanismus und karolingische Renaissance", i: *Rhetorik*, ed. Helmut Schanze.
- Dubois, J., mfl. (1970): *Rhétorique générale*. Tysk oversættelse ved A.Schütz: *Allgemeine Rhetorik*, 1974.
- Edmunson, M.E. (1971): *Love: An Introduction to the Science of Folklore and Literature*.
- Fafner, J. (1964): *Strofer og Strofebygning. Grundtræk af den klassiske Strofes Morfologi*.
- Fafner, J. (1977a): "Retorik som universitetsfag", i: *Retorik Studier 1/1977*.
- Fafner, J. (1977b): *Retorik - Klassisk og moderne*. Akademisk Forlag.
- Fafner, J. (1978): "Lyrikkens Væsen. Introduktion til Fremførelseslæren", i: *Retorik Studier 2/1978*.
- Fafner, J. (1982): *Tanke og Tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa*, C.A. Reitzels Forlag.
- Fafner, J. (1984): "Følelsernes Grundlag i tale og skrift", i: *Retorik Studier 7/1984*.
- Fafner, J. (1985): "Retorikk og propaganda", i: *Syn og Segn 3/1985*
- Fafner, J. (1986): "Ort der Rhetorik", i: *Miteinander sprechen und handeln. Festschrift für Hellmut Geissner*, ed. E.Slembek.
- Gadamer, H.-G. (1965): *Warheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 2. oplag.
- Gadamer, H.-G. (1971): "Rhetorik, Hermeneutik und Ideologiekritik", i: *Theorie-Diskussion, Hermeneutik und Ideologiekritik*.
- Genette, G. (1970): "La rhétorique restreinte", i: *Communications 16/1970*.
- Genette, G. (1982): *Figures of Literary Discourse*. Oversat til engelsk af Alan Sheridan, 1982.
- Grassi, E. (1970): *Macht des Bildes: Ohnmacht der rationalen Sprache. Zur Rettung des Rhetorischen*.
- Grassi, E. (1979): *Die Macht der Phantasie*.
- Grassi, E. (1980): *Rhetoric as Philosophy. The Humanist Tradition*.
- Hartnack, J. (1971): *Mennesket og sproget*.
- Herder, J.G. (1955): *Om Samspillet mellem Erkendelse og Følelse i Menneskets Sjæl*, oversat til dansk af Palle Nielsen.
- Heidegger, M. (1972): *Sein und Zeit*, 12. oplag.
- Jamison, R. & Dyck, J. (1983): *Rhetorik, Topik, Argumentation. Bibliographie zur redevlehre und Rhetorikforschung im deutschsprachigen Raum 1945-1979/80*; anmeldt af mig i *Rhetorica 1985/4*.
- Jens, W. (1969): *Von deutscher Rede*.
- Johannesson, K. (1982): *Gotisk renæssans. Johannes och Olau Magnus som politiker och historiker*.
- Johannesson, K. (1983): *Svensk retorik från Stockholms blodbad til Almedalen*
- Juel, A.: *Oversættelser fra Latin til Dansk*.
- Lausberg, H. (1960): *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der literaturwissenschaft I-II*.
- Lausberg, H. (1963, 1967): *Elemente der literarischen Rhetorik. Eine Einführung für Studierende der klassischen, romanischen, englischen und deutschen Philologie*.
- Lindhardt, J. (1975): *Retorik*.
- Løgstrup, K.E. (1976): "Vidde og prægnans", i: *Metafysik I*.
- Ong, W.J. (1982): *Orality and Literacy. The Technologizing of the word*.
- Palmer, R.E. (1969): *Hermeneutics*.
- Perelman, Ch. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969): *La Nouvelle Rhétorique*, på engelsk: *The New Rhetoric*.
- Perelman, Ch. (1979): *Logik und Argumentation*, på tysk ved Freyr Roland Varwig.
- Perelman, Ch. (1980): *Das Reich der Rhetorik. Rhetorik und Argumentation*, på tysk ved E.Wittig.
- Ricœur, P. (1970): "Struktur, Ord, Begivenhed", i: *Sprogfilosofi*, ed. Peter Kemp.
- Ricœur, P. (1979): *Fortolkningsteori*, på dansk ved Arne Grøn og Henrik Juel.
- Rubow, P. (1929): *Originaler og Oversættelser*.
- Sløk, J. (1981): *Det religiøse sprog*.
- Sløk, J. (1987): *Opgøret mellem filosofi og retorik. Platons dialog Gorgias*.
- Vico, G.: *De nostri temporis studiorum ratione*, ed.W.F.Otto, 1947.
- Viehweg, T. (1974): *Topik und Jurisprudenz. Ein Beitrag zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung*.
- Wesseler, M. (1974): *Die Einheit von Wort und Sache. Der Entwurf einer rhetorischen Philosophie bei Marius Nizolius*.
- Weller, M. (1969): *Die besten Regeln der Rhetorik aus zwei Jahrtausenden*.
- Wind, H.C. (1976): *Filosofisk hermeneutik*.